

Г Е Р М А Н
ГЕССЕ

ДУША ДИТИНИ.
ОСТАННЄ ЛІТО
КЛІНГЗОРА



ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2022

Часом ми робимо якісь дії, відходимо, приходимо, здійснюємо якісь вчинки, і все виходить легко, нічим не обтяжене і мовби необов'язкове, і, здається, що все могло би скластися інакше. А часом, в інші моменти, інакше бути не може, немає нічого необов'язкового й легкого, і кожен наш подих визначений згори й обтяжений долею.

Ті справи нашого життя, які ми називаємо гарними і розповідати про які нам буває легко, майже суціль належать до першого, «легкого» штибу, і їх легко забуваємо. Інші справи, про які нам важко розповідати, ми більше ніколи не забуваємо, вони певною мірою більше наші, ніж інші, і їхні довгі тіні лягають на всі дні нашого життя.

До нашого батьківського дому, великого і світлого будинку, що стояв на світлій вулиці, можна було зайти через високі ворота, і до тебе одразу віяло мороком й диханням вологого каменю. Високий тьмянний передпокій мовчки приймав тебе, підлога з кахлів червоного піщаника вела легким підйомом до сходів, нижні щаблі яких прозирали з глибини пітьми. Тисячу разів заходив я у ці високі ворота і ніколи не звертав увагу ні на них, ні на передпокій, ні на кахлі підлоги, ні на сходи; і все-таки це завжди був перехід до іншого світу, до «нашого» світу. Від передпокою пахло каменем, він був темний і високий, його сходи вели з глибини темного холоду нагору, до світла і до світлого затишку, але завжди спочатку був передпокій і сувора пітьма:

щось від батька, щось від гідності і влади, щось від покарання й нечистого сумління. Тисячу разів ти проходив цим передпокоюм, сміючись, але коли ти вже заходив, то ставав одразу пригніченим, відчував страх, швидко шукав рятівні сходи.

Коли мені було одинадцять років, я прийшов якимось зі школи додому одного з таких днів, коли доля чатує на нас у кутках, коли легко може щось трапитися.

У такі дні будь-які душевні розлади й невдачі немовби відображаються у нашому оточенні, спотворюючи його. Дискомфорт і страх стискають наше серце, і ми, шукаючи і виявляючи поза собою їхні ймовірні причини, бачимо, що світ погано влаштований і повсюди натикаємося на перешкоди.

Щось таке було й цього дня. Від самого ранку мене гнітило — хто знає чому, можливо, через нічні сни — відчуття, схоже на нечисте сумління, хоча я нічого особливого не вчиняв. У мого батька вранці був страдницький й докірливий вираз обличчя, молоко за сніданком здавалося теплуватим й несмачним. У школі, щоправда, у мене не було якихось проблем, але й там все знову здавалося якимось невтішним, мертвим і гнітючим, поєднавшись разом у тому вже знайомому мені відчутті безсилля й відчаю, яке нам говорить, що час безмежний, що ми на роки, навіки залишаємося маленькими й безсилими і будемо роками залишатися під тиском цієї дурної огидної школи і що все життя безглузде й відразливе.

Я гнівався цього дня і на свого тодішнього приятеля. Віднедавна я заприятелював з Оскаром Вебером, сином машиніста, не знаючи до пуття, що мене в ньому приваблює. Недавно він вихвалявся, що його батько заробляє сім марок на день, а я навмання відповів, що мій — чотирнадцять. Те, що він одразу повірив і проинявся до мене повагою, поклато початок справі. Через кілька днів ми з Вебером уклали угоду і створили спільну скарбничку, з якої збиралися купити згодом револьвер. Револьвер лежав у вітрині крамниці залізних виробів, масивна

зброя з двома вороними стальними стволами. Вебер підрахував, що якщо належним чином заощаджувати, то його можна буде придбати доволі швидко. Адже гроші у нього були завжди, він часто отримує десять пфенігів на розваги, або взагалі на кишенькові витрати, а іноді гроші можна знайти просто на вулиці, чи ще якісь вартісні речі, наприклад, підкову, злитки свинцю і таке інше, що затим можна цілком вигідно продати. Десять пфенігів він одразу передав для нашої скарбнички і переконав мене, та й весь наш план видався мені багатообіцяючим і таким, що його можна реалізувати.

Коли я того дня входив до нашого передпокою і холодне, мовби у погребі повітря невиразно нагадало мені про тисячу неприємних й ненависних речей, що існують на світі, мої думки були зайняті Оскаром Вебером. Я відчував, що не люблю його, хоча його добродушне обличчя, яке нагадувало мені одну пралю, здавалося мені симпатичним. Те, що мене приваблювало, то була не його особа, а щось інше, я б сказав, його становище, — щось таке, що він поділяв з усіма хлопчиками свого штибу і походження: якась хвацьке вміння жити, якась нечутливість до небезпек й образ, близьке знайомство з практичними дрібницями життя, з грішми, з крамницями й майстернями, з крамом і цінами, з кухнею й пранням та ще чимось подібним. Такі хлопчики, як Вебер, яким побої у школі, здавалося, не завдавали болю, хлопчики, які знали й приятелювали зі слугами, візниками й фабричними дівчатами, — вони займали у світі інше, більш стабільне становище, ніж я, вони були мовби доросліші, вони знали, скільки заробляє в день їхній батько, і вони знали, безумовно, багато ще чогось іншого, в чому я не мав жодного досвіду. Вони сміялися над певними виразами й жартами, яких я не розумів. Вони взагалі вмели сміятися так, як мені це не було дано, на якийсь брудний і грубий, але, безперечно, дорослий «чоловічий» лад. Що з того, що ти був розумніший і краще вчився в школі, що з того, що ти був краще одягнений,

причесаний і чистенький. Навпаки, саме ці відмінності були на їхню користь. У світ, який виживав мені у якомусь примарному й авантюрному світлі, такі хлопчачки, як Вебер, могли увійти, як здавалося, без будь-яких труднощів, а для мене цей світ був цілковито закритий і кожні двері до нього необхідно було брати з боєм, через безкінечне дорослішання, відсиджування уроків, складання іспитів й настанови. Природно, що такі хлопчачки знаходили на вулиці підкови, гроші й свинцеві зливки та отримували платню за їхню реалізацію, жилилися в крамницях задарма і всіляко процвітали.

Я невиразно відчував, що моя дружба з Вебером і його скарбничкою була нічим іншим, ніж тугою за цим «світом». У Вебері для мене не було нічого іншого гідного любові, окрім його великої таємниці, завдяки якій він був ближче, ніж я, до дорослих, жив у неприхованому, більш оголеному, брутальнішому світі, ніж я зі своїм мрійництвом і бажаннями. Я наперед відчував, що він розчарує мене, що мені не вдасться вирвати у нього його таємницю, його магічний ключ до життя.

Він щойно попрощався зі мною і я знав, що він зараз прямує додому вільною ходою, посвистуючи і насолоджуючись, не затьмарений жодною тугою, жодними передчуттями. Коли він зустрічав служниць і фабричних дівчат і спостерігав їхнє загадкове, можливо, чудесне, а можливо, непристойне життя, воно для нього не було загадкою, страшною таємницею, небезпечною, чимось диким та допитливим, а було таким же природнім знайомим і рідним, як для качки вода. Ось так воно було. А я, на противагу цьому, завжди стоятиму немов покруч, самотній і нерішучий, сповнений здогадок, але позбавлений упевненості.

Взагалі то цього дня життя здавалося знову безнадійним без будь-якого смаку, день нагадував чимось понеділок, хоча це була субота, він пахнув понеділком, що тричі довший і тричі нудніший, ніж інші дні. Проклятим й огидним було таке життя, воно було брехливе й нудотне. Дорослі вдавали, мовби

світ досконалий і що вони самі — напівбоги, а ми, хлопчаки, — просто непотріб і піна. От вже ті вчителі!.. Ти відчував у собі марнославні порухи, прагнув пристрасно всією душею якогось добра, чи то намагаючись вивчити неправильні грецькі дієслова, чи тримаючи в охайному стані одяг, слухатися батьків або мовчки, героїчно терпіти всілякий біль і упокорення, — так, я знову й знову, палко й благочестиво піднімався, щоб присвятити себе Богу, йти ідеальною, чистою, благородною стежкою до вершини, виявляти доброчесність, смиренно терпіти зло, допомагати іншим — на жаль, все це знову й знову залишалося тільки спробою, прагненням, короткою оманю! Знову й знову, вже за кілька днів, о, навіть за кілька годин, траплялося щось таке, чого не мало би бути, щось кепське, прикре й ганебне. Знову й знову ти несподівано неодмінно падав із висоти найпристрасніших і найблагородніших намірів й обітниць назад, у гріх і підлість, у буденність і вульгарність! Чому воно так було, що ти в душі так гарно і глибоко розумів й відчував красу й правильність шляхетних поривів, якщо все життя (в тому числі й доросле) незмінно віддавало банальністю і всюди було спрямоване на те, аби могло тріумфувати нище й вульгарне? Як могло так бути, що вранці в ліжку чи вночі перед запаленими свічками ти зв'язував себе священною клятвою з добрим і світлим, закликав Бога й оголошував вічну війну всілякій розпусті, а потім, можливо, лише за кілька годин, найжалюгіднішим чином відступав від цього наміру й обітниці, хай тільки підхопивши чийсь спокусливий сміх чи погодившись вислухати якийсь дурний хлопчачий жарт? Чому воно було так? З іншими відбувалося інакше? Невже герої, римляни і греки, лицарі, перші християни — невсе всі вони були іншими людьми, ніж я, кращими, досконалішими, без дурних бажань, наділеними якимось органом, якого в мене не було і який не дозволяв їм знову і знову падати з небес у буденність, з величних небес у болото ницого і жалюгідного? Невже ці герої й святі не знали

первородного гріха? Невже все святе й благородне судилося лише небагатьом, лише рідкісним, обраним? Але чому мені, якщо я не був обранцем, все ж було притаманне це прагнення прекрасного й благородного, ця шалена туга за чистотою, за добротою, за чеснотою? Хіба це не глузування? Невже так влаштований Божий світ, щоб людина, хлопчик, носив у собі одночасно всі високі й усі лихі прагнення, щоб він, істота нещасна й смішна, страждав і впадав у відчай на посміховище Богу, що позирає на нього? Невже так прийнято? Але хіба тоді весь світ не глузування диявола, вартий тільки того, щоб наплювати на нього? Хіба ж Бог не чудовисько, не шаленець, не тупий, огидний штукар?.. Ох, і в той час, коли я з певним присмаком обурливої хтивості віддавався цим бунтівним думкам, моє боязке серце вже тріпотіло, караючи мене за богохульство!

Як виразно через тридцять років я бачу знову перед собою ті сходи — з високими сліпими вікнами, що виходили на близьку стіну сусіднього будинку і давали дуже мало світла, із вискобленими до білого сосновими сходами і майданчиками з гладкими поручнями з твердого дерева, до блиску відполірованим моїм тисячократним ковзанням ними! Яким би далеким не було моє дитинство, як би воно не здавалося мені загалом незрозумілим і казковим, я й до сьогодні чудово пам'ятаю всі страждання і руїну, які тоді жили в мені, посеред щастя. Всі ці почуття були вже тоді в серці дитини такими ж, якими залишилися назавжди: сумнівом у власній повноцінності, хитанням між зарозумілістю й малодушністю, між ідеалізмом, що зневажає світ, і звичайною чутливістю, і так само, як тоді, я сотні разів і пізніше бачив у цих рисах своєї натури то зневажливу хворобу, то якусь ознаку, і часом я вірю, що цим болісним шляхом Бог хоче привести мене до особливої самотності й заглиблення, а часом не бачу в цьому всьому нічого іншого, окрім свідчення жалюгідної слабохарактерності, неврозу, як і тисячі тих, хто важко несе їх через усе своє життя.

ЗМІСТ

Душа дитини	3
Клайн і Вагнер	39
Останнє літо Клінгзора	123
Ганнес	181
Мимовільна подорож Антона Шіфельбайна до Ост-Індії	191
Оповідач	209
Навернення Казанови	229
Самоідентифікація героя як подолання кризи свідомості. <i>Іван Мегела</i>	260
Примітки. <i>Іван Мегела</i>	280